

Aan het hof zelf leefde niet zoveel belangstelling voor het boek, en vandaaruit is wellicht ook het ontbreken van een traditie van het drukken van bijzondere boeken te verklaren. Den Haag was de woonplaats van Lieuwe van Aitzema, makelaar en inkoper van de roemruchte (en om zijn fanatisme en precisie misschien ook wel een beetje beruchte) Herzog August van Wolfenbüttel. Aan Van Aitzema's correspondentie laat zich aflezen hoe een echte boekverzamelaar te werk ging: hoeveel visie, kritische inbreng en betrokkenheid Herzog August had. Een dergelijke houding ontbrak aan het Haagse hof volledig. Anthonie Smets, gedurende lange tijd beheerder van de bibliotheek aldaar, moest bij herhaling constateren dat bijzondere edities van werken (bijvoorbeeld het met de hand bijgeschreven exemplaar van Van Meterens *Historie van Nederland* van Frederik Hendrik) verdwenen, om nooit meer in de collectie terug te keren. De Oranjes hadden belangstelling voor een illustere inrichting van hun huis, en voor een luisterrijke verzameling van schilderijen, maar legden niet dezelfde interesse aan de dag voor boeken, kan geconstateerd worden.

Boeken in de hofstad geeft een schat aan informatie voor een grote groep onderzoekers (historici, boek wetenschappers, letterkundigen). Het is rijk gedocumenteerd, talrijke eerdere studies en bevindingen zijn in de voetnoten verwerkt en terug te vinden. De aaneengeschakelde hoofdstukken geven een druk beeld te zien, met naast informatie over de hofbibliotheek bijdragen over goedgevulde bibliotheken van Haagse weigestelden en geleerden; en over Haagse redrijkerskamers die in competitie met elkaar en kamers uit andere steden tot ongeveer 1625 een belangrijke rol speelden in het literaire leven. Daarna was het de beurt aan enkele grotere literaire fenomenen: Westerbaen, Huygens natuurlijk, en wat later Cats. Ook Engelse immigranten blijken een stempel op de productie van Haagse boeken gedrukt te hebben. Op de vlucht voor de terechtstellingen die volgden op de moord op Karel I in 1649, kwamen velen in Den Haag terecht, om van daaruit in vrijheid het vaderland met een regen van pamfletten te bestoken. Dat het conflict in Engeland ook in de Republiek met argusogen werd gevolgd, zorgde ervoor dat zij ook daar een markt voor hun geschriften vonden.

De stroom aan informatie — over prijzen, distributie, censuur, receptie, productie enzovoort — geeft de lezer van *Boeken in de hofstad* in ieder geval de illusie het verleden te leren kennen, Kbluseks eigen inschatting van het welslagen van haar onderneming maar even daargelaten.

Els Stronks

A. A. van Wagenberg-ter Hoeven, *Het Driekoningenfeest. De uitbeelding van een populair thema in de beeldende kunst van de zeventiende eeuw* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1997, Publicaties van het P. J. Meertens-Instituut XXVIII; Amsterdam: P. J. Meertens-Instituut, 1997, xii + 241 blz., f49,50, ISBN 90 70389 55 X).

In 1993 hebben de kunsthistoricus R. Falkenburg en de cultureel antropoloog H. Roodenburg gepleit voor het combineren van een historisch-antropologische met een iconologische benadering van de voorstellingen in de zeventiende-eeuwse genreschilderkunst. Zo zou een breder kader tot stand worden gebracht voor de duiding van de vaak op het eerste gezicht zo 'realistische' taferelen die daar te zien zijn. Immers de controverse rond de iconologische interpretatie, die in de polemiek tussen E. de Jongh en de Amerikaanse kunsthistorica S. Alpers zijn hoogtepunt vond, kan niet zonder een extra impuls in een nieuwe start worden omgezet. Wat ooit volkskunde heette zou in een interdisciplinair perspectief een bijdrage kunnen leveren. Het bestuderen van de ontwikkeling van volksgebruiken door de eeuwen heen begon al meer dan tweehonderd jaar geleden en ook de oudere studies kunnen nog heel nuttig zijn, al laat de

bronvermelding er wel eens te wensen over. In haar dissertatie heeft Anke van Wagenberg met vrucht gebruik gemaakt van deze erfenis en al doet haar boek op het eerste gezicht wat schools en droog aan, het blijkt bij nader inzien een waardevolle en nauwkeurige bijdrage te zijn tot de interpretatie van de afbeeldingen van het Driekoningenfeest. De verkiezing van een 'nepkoning' en zijn 'hofhouding' in de huiselijke kring en het zogenaamde sterre-zingen buiten, met een lampion in de vorm van een ster verkleed langs de deuren gaan, zingend om beloningen, waren de voorstellingen die talloze malen op schilderij en prent zijn afgebeeld. Hier is een dankbaar onderwerp voorhanden, waarvan de catalogusbijlage achterin het boek 87 voorbeelden bevat. Want door aan de hand van schriftelijke gegevens en objecten een reconstructie van het Driekoningenfeest te maken, zoals dat zich in het dagelijkse leven afspeelde, wordt de interpretatie van het zogenaamde realisme op de afbeeldingen concreter en 'beheersbaar'. De systematische aanpak van deze studie maakt dat nu, wat dit feest betreft, voor het eerst mogelijk.

Anke van Wagenberg beschrijft eerst het ontstaan van het middeleeuwse Driekoningenfeest in de Lage Landen. Het had als kerkelijk feest religieuze én seculiere connotaties. Maar de omkeringsrituelen en optochten door de steden deden de geestelijkheid al vroeg vanwege ongeremde bijverschijnselen de wenkbrauwen fronsen. Ondanks voor de hand liggende associaties had dit alles volgens de auteur niets te maken met een afstamming van de Romeinse Saturnalia of, zoals oudere volkskundigen wel wilden, met Germaanse tradities. De viering van het feest in de noordelijke en zuidelijke provincies moet worden gereconstrueerd uit beschrijvingen, verordeningen en sinds 1577 bewaard gebleven koningsbrieven (waarop rijen afgebeelde figuren van de 'hofhouding' elk met een rijmpje voorkwamen, die afzonderlijk als loten voor de verkiezing zijn verspreid). Vaak werden de blokken voor het drukken hergebruikt, zodat de continuïteit groot was. Ook een enkele papieren kroon is nog voorhanden. De gang van zaken op het feest valt echter niet geheel te documenteren: de verkiezing van de koning (soms koningin) die eerbiedig werd bejegend, de uitgebrachte dronk, de bespottung van de functionarissen van het 'hof' in de reeds vermelde omkeringsrituelen, misschien een tafelspel, misschien een echte maaltijd, het branden van kaarsen, het over op de grond geplaatste ontstoken kaarsen springen: van de eerste voorvallen weten we globaal iets, van de laatste niets. Want iemand als de negentiende-eeuwse volkskundige Ter Gouw heeft waarschijnlijk de zeventiende-eeuwse schilderijen als bron voor die mededeling gebruikt, en dat geldt ook voor zijn opmerking over het zoenen bij het sterre-zingen. Het feest werd, met de nodige herrie, in brede lagen van de maatschappij gevierd.

Vervolgens analyseert de auteur alle afbeeldingen, waarbij zij naast het voorkomen van onderdelen van Driekoningen op meer omvattende voorstellingen, uitgaat van een archetypisch schilderij van Maerten van Cleve uit de jaren zeventig van de zestiende eeuw. Zij onderscheidt tot het begin van de achttiende eeuw zes chronologisch geordende groepen kunstwerken, waarvan drie worden ingenomen door negen schilderijen van Jan Miense Molenaer, tien van Jacob Jordaens en vijftien van Jan Steen. De productie van dit soort afbeeldingen vond vooral plaats in Antwerpen, Haarlem en Rotterdam. In de loop van de tijd brachten de kunstenaars wel verandering aan in het karakter en de compositie van het voorgestelde, maar het huiselijke element, het rollenspel met het beklemtonen van de dwaasheid en het omkeringsritueel (de aanwezigheid van een uil, varken en papegaai of het kind als koning) waren constant. Die ontwikkeling speelde zich af binnen die van de genreschilderkunst als geheel. Opmerkelijk is echter dat het huiselijk tafereel in de achttiende eeuw geheel verdwijnt. De sterre-zangers die al van ongeveer 1630 in de Noordelijke Nederlanden (niet in het Zuiden, waar zij wél optraden) werden afgebeeld, nemen het thema dan over. Van Wagenberg vraagt zich af of dat iets te maken kan hebben met een mettertijd toegenomen voorkeur voor viering van Driekoningen buitenshuis. Hier zou kunnen worden geopperd dat die verandering misschien ook voortkomt

uit de versterkte behoefte bij de clientèle aan waardiger interieurtaferelen. Natuurlijk laten de schilderijen niet alle elementen zien die uit de gegevens bekend zijn, al was het alleen maar omdat de vele personages die op de koningsbrieven voorkomen niet allemaal konden worden afgebeeld. Anderzijds ontbreekt bijvoorbeeld het op de voorstellingen aanwezige kaarsjespringen weer in de documenten. Door deze vruchtbare aanpak kunnen we nu met de auteur concluderen, dat de afbeeldingen lijken op de werkelijke viering, maar dat zij ondanks deze gelijkenis geen 'groepsfoto' zijn door het zeer gearrangeerde karakter van het geheel inclusief zijn vermanende betekenissen. De schilderijen van het Driekoningenfeest zijn dus historische, visuele documenten, die een subjectief beeld van het gebeurde geven.

E. O. G. Haitsma Mulier

R. van Gelder, *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1997; Nijmegen: SUN, 1997, 335 blz., f39,50, ISBN 90 6168 492 7).

De auteur van *Het Oost-Indisch avontuur* is voor lezers van *NRC Handelsblad* een bekende Nederlander. De historicus Van Gelder is redacteur van deze krant. Hij promoveerde in oktober 1997 op een welverzorgde studie over een thema dat past in de reeks van detailstudies die in het afgelopen decennium over de VOC zijn verschenen en waarvan er ongetwijfeld meer zullen uitkomen. Na het overzichtswerk van F. S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (eerste druk 1982) en de driedelige RGP-bronnenuitgave *Dutch-Asiatic shipping* is de tijd rijp geworden voor studies over deelaspecten van het compagniesbedrijf, zoals de aanwezigheid van de VOC in Jemen (door C. G. Brouwer), de malaria in het achttiende-eeuwse Batavia (door P. H. van der Brug) of de bouw en uitrusting van retoursschepen (door J. G. Gawronski).

Van Gelder werd gefascineerd door het verhaal achter de circa een miljoen keren dat een Europeaan aanmonsterde voor de lange reis naar Azië. Onder hen waren heel veel Duitsers, van wie een aantal na terugkeer zijn belevenissen in druk deed verschijnen. In 1930-1932 liet S. P. l'Honoré Naber ze in dertien delen nogmaals afdrukken. Van Gelder ging op zoek naar meer reisverslagen, in Nederlandse archieven en bibliotheken en vooral natuurlijk in Duitsland, maar ook in Zwitserland, Polen en Denemarken. Hij vond van in totaal 47 Duitsers hun autobiografisch reisverslag, deels in druk, deels in manuscript, stammend uit de jaren 1603-1792. De meeste betreffen het tijdvak 1660-1740. Het gaat om de verslagen van mannen van 20 tot 30 jaar oud, bijna allen van lutherse huize, alfabeten en deels van goede komaf. Enkelen maakten de reis meer dan een keer. Van Gelder weerlegt met deze vondsten het hardnekkige verhaal dat naast de Nederlanders verder het uitvaagsel uit Midden-Europa de schepen van de VOC bevolkte. Nuancering op dit punt is dus voortaan vereist.

De auteur beoogt de hoop en verwachting zichtbaar te maken waarmee zijn 47 Duitsers naar de Republiek en verder naar Azië reisden. Hij heeft zo een soort collectieve biografie geschreven. Het is een goed en zorgvuldig geschreven biografie geworden, vaak boeiend. Het gaat om persoonlijke ervaringen, de subjectieve beleving van het Oost-Indische avontuur. Daardoor is geen dubblure ontstaan van P. Kirschs boek *Die Reise nach Batavia. Deutsche Abenteurer in Ostindien 1607 bis 1695* (Hamburg, 1995), want hierin wordt op basis van deels dezelfde reisverslagen een schets van het VOC-bedrijf geboden. Van Gelder laat juist zien hoe zijn Duitsers dit bedrijf hebben ervaren en wat zij thuis met die ervaring hebben gedaan.

De redenen waarom die 47 Duitsers op pad gingen waren natuurlijk uiteenlopend. Oorlog thuis en de angst voor gedwongen militaire dienst dreven sommigen op de vlucht, anderen